

Jovita Vaškevič-Buš

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Działania na tekście poetyckim w edukacji wczesnoszkolnej (przegląd propozycji)

Streszczenie

W artykule opisano propozycje działań na tekście poetyckim, dostosowane do dydaktyki edukacji wczesnoszkolnej. Odwołano się między innymi do metod Zenona Urygi, Wiesławy Żuchowskiej i Alicji Baluch.

Słowa kluczowe: działanie, działania na tekście

Activities on a Poetic Text in Early School Education (Items Review)

Abstract

In this article, I describe activities on a poetic text, adapted to early school education. I use the methods of, among others, Zenon Uryga, Wiesława Żuchowska and Alicja Baluch.

Keywords: operation, textual activities

Wprowadzenie

W nowej Podstawie programowej (2017: 2–3) czytamy:

Zadaniem szkoły podstawowej jest wprowadzenie uczniów w świat literatury, ugruntowanie ich zainteresowań czytelniczych oraz wyposażenie w kompetencje czytelnicze potrzebne do krytycznego odbioru utworów literackich i innych tekstów kultury. Szkoła podejmuje działania mające

na celu rozbudzenie u uczniów zamiłowania do czytania oraz działania sprzyjające zwiększeniu aktywności czytelniczej uczniów, kształtuje postawę dojrzałego i odpowiedzialnego czytelnika, przygotowanego do otwartego dialogu z dziełem literackim. W procesie kształcenia i wychowania wskazuje rolę biblioteki (szkolnej, publicznej, naukowej i in.) oraz zachęca do podejmowania indywidualnych prób twórczych.

[...] ważne jest, aby zainteresować ucznia czytaniem na poziomie szkoły podstawowej. Uczeń powinien mieć zapewniony kontakt z książką np. przez udział w zajęciach, na których czytane są na głos przez nauczycieli fragmenty lektur, lub udział w zajęciach prowadzonych w bibliotece szkolnej. W ten sposób rozwijane są kompetencje czytelnicze, które ukształtują nawyk czytania książek również w dorosłym życiu.

[...] wysokie kompetencje czytelnicze wpływają na sukces uczniów w szkole, a w późniejszym życiu pozwalają pokonywać uczniom ograniczenia i trudności związane z mniej sprzyjającym środowiskiem społecznym.

Literatura piękna stanowi nie lada wyzwanie zarówno dla nauczycieli, jak i dla uczniów. Lektury szkolne pisane prozą sprawiają mniejszą trudność, bowiem ich przekaz jest bardziej uniwersalny, daje dużo mniejsze pole do interpretacji indywidualnej niż wiersze, nierzadko naszpikowane metaforycznymi przekazami, inwersjami, które można rozumieć na wiele sposobów.

Działać/działanie w definicjach normatywnych

W pierwszym powojennym akademickim *Słowniku języka polskiego* (1965: t. 2, 545–546) pod redakcją Witolda Doroszewskiego podane jest, że *działanie* to forma rzeczownikowa czasownika *działać*. Wyraz *działać* posiada cztery znaczenia. Pierwsze to: „robić co, tworzyć (dawniej także: wytwarzać), być czynnym, pracować, występować w jakiejś sprawie”. Drugie znaczenie tego wyrazu to: „wywierać wpływ, wrażenie, wywoływać reakcję; oddziaływać”. Pozostałe znaczenia są mniej istotne w omawianym przeze mnie kontekście, odnoszą się bowiem do funkcjonowania urzędów bądź mają znaczenie prawne.

W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* (2003: t. 1, 757) pod redakcją Stanisława Dubisza podano pięć znaczeń słowa *działać*. Pierwsze dotyczy funkcjonowania urządzeń i mechanizmów. Drugie znaczenie to: „robić, tworzyć coś, być czynnym, pracować”, trzecie: „wywierać wpływ, wrażenie, wywoływać jakąś reakcję; oddziaływać”. Na czwartym i piątym miejscu wymienione zostały znaczenia chemiczne i prawnicze.

Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny (1994–2005: t. 10, 112) pod redakcją Haliny Zgólkowej podaje następujące definicje słowa *działać*: 1. „być czynnym, przejawiać aktywność”, 2. „wywołać jakąś reakcję w sferze fizycznej lub psychicznej, wywierać wpływ”. W tym samym słowniku objaśniony jest również wyraz *działanie* jako: 1. „przejawianie aktywności, czynienie czegoś”, 2. „wywieranie jakiejś reakcji w sferze aktywności fizycznej lub psychicznej, wywieranie wpływu” (t. 10, 114).

Przyjmuję zatem, że działanie na tekście jest „operacją twórczą, ujawniającą aktywność podmiotu, który podejmuje czynności mające na względzie określone skutki w świecie tekstu: chce tekst stworzyć, przekształcić lub na nim działać” (por. Niebrzegowska-Bartmińska 2015: 21).

Działania na tekście w Podstawie programowej

W Podstawie programowej wyróżnionych zostało pięć prymarnych działań w ramach edukacji polonistycznej. Są to działania w zakresie: słuchania, mówienia, czytania, pisania oraz kształcenia językowego. I tak, na pierwszym etapie kształcenia w zakresie **czytania** uczeń:

[...] czyta płynnie, poprawnie i wyraziście na głos teksty zbudowane z wyrazów opracowanych w toku zajęć, dotyczące rzeczywistych doświadczeń dzieci i ich oczekiwań poznawczych; czyta w skupieniu po cichu teksty zapisane samodzielnie w zeszytach oraz teksty drukowane; wyodrębnia postacie i zdarzenia w utworach literackich, ustala kolejność zdarzeń, ich wzajemną zależność, odróżnia zdarzenia istotne od mniej istotnych, postacie główne i drugorzędne; wskazuje cechy i ocenia postępowanie, uzasadnia swą ocenę, wskazuje wydarzenie zmieniające postępo-

wanie bohatera, **określa nastrój w utworze; odróżnia elementy świata fikcji od realnej rzeczywistości**; byty rzeczywiste od medialnych, byty realistyczne od fikcyjnych; **wyszukuje w tekstach fragmenty według niego najpiękniejsze, najważniejsze, trudne do zrozumienia lub określone przez nauczyciela; eksperymentuje, przekształca tekst**, układa opowiadania twórcze, np. dalsze losy bohatera, **komponuje początek i zakończenie tekstu na podstawie ilustracji lub przeczytanego fragmentu utworu**; wyróżnia w czytanych utworach literackich dialog, opowiadanie, opis; **czyta samodzielnie wybrane książki** (Podstawa programowa 2017: 24–25; wszystkie podkreślenia w artykule moje – J.V.B.).

W zakresie **słuchania** uczeń:

[...] słucha z uwagą wypowiedzi nauczyciela, innych osób z otoczenia, w różnych sytuacjach życiowych, wymagających komunikacji i wzajemnego zrozumienia; okazuje szacunek wypowiadającej się osobie; wykonuje zadanie według usłyszanej instrukcji; zadaje pytania w sytuacji braku rozumienia lub braku pewności zrozumienia słuchanej wypowiedzi; **słucha z uwagą lektur i innych tekstów czytanych przez nauczyciela, uczniów i inne osoby**; słucha uważnie wypowiedzi osób podczas uroczystości, koncertów, przedstawień, świąt narodowych i innych zdarzeń kulturalnych; przejawia zachowanie adekwatne do sytuacji; **słucha tekstów interpretowanych artystycznie, szuka własnych wzorców poprawnej artykulacji i interpretacji słownej w języku ojczystym**; słucha i czeka na swoją kolej, panuje nad chęcią nagłego wypowiedziania się, szczególnie w momencie wskazywania tej potrzeby przez drugą osobę (ibidem: 24).

W zakresie **pisania** uczeń:

[...] pisze odręcznie, czytelnie, płynnie, zdania i tekst ciągły, w jednej linii; rozmieszcza właściwie tekst ciągły na stronie zeszytu, sprawdza i poprawia napisany tekst; układa i zapisuje opowiadanie złożone z 6–10 poprawnych wypowiedzi w ramach zagadnień opracowanych podczas zajęć; opisuje np. osobę, przedmiot, element świata przyrody na podstawie własnych obserwacji lub lektury; pisze notatkę, życzenie, ogłoszenie, zaproszenie, podziękowanie, list; zapisuje adres nadawcy i odbiorcy; **pisze krótkie teksty**, wykorzystując aplikacje komputerowe; pisze z pamięci i ze słuchu; przestrzega poprawności ortograficznej w wyrazach poznanych i opracowanych podczas zajęć; stosuje poprawnie znaki interpunkcyjne na końcu zdania i przecinki przy wyliczaniu, zapisuje

poznane i najczęściej stosowane skróty, w tym skróty matematyczne; porządkuje wyrazy w kolejności alfabetycznej według pierwszej i drugiej litery; zapisuje poprawnie liczebniki oraz wybrane, poznane w trakcie zajęć pojęcia dotyczące różnych dyscyplin naukowych; stosuje poprawną wielkość liter w zapisie tytułów utworów, książek, poznanych nazw geograficznych, imion i nazwisk; układa i zapisuje zdarzenia we właściwej kolejności, układa i zapisuje plan wypowiedzi (ibidem: 25).

W zakresie **mówienia** uczeń:

[...] wypowiada się płynnie, wyraziście, stosując adekwatne do sytuacji techniki języka mówionego: pauzy, zmianę intonacji, tempa i siły głosu; formułuje pytania dotyczące sytuacji zadaniowych, wypowiedzi ustnych nauczyciela, uczniów lub innych osób z otoczenia; **wypowiada się w formie uporządkowanej i rozwiniętej na tematy związane z przeżyciami, zadaniem, sytuacjami szkolnymi, lekturą** czy wydarzeniem kulturalnym; porządkuje swoją wypowiedź, poprawia w niej błędy, **omawia treść przeczytanych tekstów i ilustracji; nadaje znaczenie i tytuł obrazom, a także fragmentom tekstów**; układa w formie ustnej opowiadanie oraz składa ustne sprawozdanie z wykonanej pracy; **recytuje wiersze** oraz wygłasza z pamięci krótkie teksty prozatorskie; dobiera stosowną formę komunikacji werbalnej i własnego zachowania, wyrażającą empatię i szacunek do rozmówcy; **wykonuje eksperymenty językowe, nadaje znaczenie czynnościom i doświadczeniom, tworząc charakterystyczne dla siebie formy wypowiedzi** (ibidem: 24).

W zakresie **kształcenia językowego** uczeń:

[...] wyróżnia w wypowiedziach zdania, w zdaniach wyrazy, w wyrazach samogłoski i spółgłoski; rozpoznaje zdania oznajmujące, pytające, rozkazujące w wypowiedziach ustnych i pisemnych; przekształca zdania oznajmujące w pytania i odwrotnie oraz zdania pojedyncze w złożone; rozróżnia rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki i stosuje je w poprawnej formie; rozpoznaje wyrazy o znaczeniu przeciwnym, wyrazy pokrewne i o znaczeniu bliskoznacznym; łączy wyrazy w wypowiedzenia i poprawnie formułuje zdanie pojedyncze i zdanie złożone; **odróżnia i nazywa utwory wierszowane od pisanych prozą**, określa, który tekst jest notatką, zagadką, listem, życzeniem, podziękowaniem, ogłoszeniem, opowiadaniem, opisem, listem (ibidem: 26).

Działania na tekście poetyckim w edukacji wczesnoszkolnej

Krystyna Lenartowska i Wacława Świątek (2006: 31) twierdzą, że „nawiązanie kontaktu z poezją, sztuką słowa dokonuje się poprzez czynności werbalno-intelektualne”. Do tych czynności należą między innymi: słuchanie, czytanie, mówienie i pisanie.

Tabela 1. Czynności percepcyjne i wyrażeniowe podczas kontaktu dziecka z wierszem w procesie edukacyjnym

Rodzaje czynności werbalno-intelektualnych	Znaczenie danej czynności dla kontaktu dziecka z wierszem
Słuchanie: postrzeganie i uświadamianie sobie tego, co się słyszy, co ktoś nam komunikuje.	Umożliwia dziecku globalne poznanie utworu poetyckiego, uchwycenie jego dźwiękowej postaci, melodii wiersza, piękna poetyckiego słowa.
Czytanie: rozpoznawanie znaczenia słowa na podstawie jego obrazu graficznego oraz zaznajamianie się z treścią tekstu.	Pozwala dziecku uchwycić treść wiersza, pobudza jego wyobraźnię i emocje.
Mówienie: oznajmianie słowami swoich spostrzeżeń, wrażeń, przeżyć i myśli.	Pozwala dziecku wyjaśniać sens wiersza, wypowiadać swoje odczucia i komentować je, ujawniać swe przemyślenia i sądy.
Pisanie: utrwalenie myśli wyrażonych słowami za pomocą pisma ręcznego lub drukowanego.	Służy utrwalaniu twórczych wypowiedzi dzieci inspirowanych wierszem.

Źródło: Lenartowska, Świątek 2006: 32

Percepcja tekstów poetyckich polega nie tylko na zrozumieniu znaczenia poszczególnych wyrazów, ale przede wszystkim na „uchwyceniu układów znaczeniowych, wyobrażeniowych, na myślowym i emocjonalnym ujęciu treści pozajęzykowych” (Lenartowska, Świątek 1982: 12). Dlatego omawianie poezji wymaga od nauczyciela bardziej wnikliwego przygotowania niż przy tekście prozatorskim. Jak zatem zorganizować „działania na tekście poetyckim”?

Zenon Uryga (1996: 111) za swoje dla nauki literatury uznał pięć metod kształcenia literackiego „dostosowanych do współczesnej sytuacji i potrzeb praktyki nauczycielskiej”. Są to:

1. **Metoda impresyjno-eksponująca** – związana jest z bezpośrednim kontaktem ze sztuką (czytaniem, oglądaniem, słuchaniem) oraz ukierunkowana jest na jej intuicyjny odbiór, na pobudzenie wyobraźni poprzez zawartą w utworach literackich ekspresję. Pozwala ona na wzbogacenie dźwiękowej i wizualnej percepcji utworu oraz włączenie tła kulturowego (np. muzycznego, malarskiego) związanego z poznawanym tekstem.

2. **Metoda analizy dokumentacyjnej** – uznawana jest za podstawową metodę edukacji literackiej. Jej głównym celem jest rozwijanie estetycznego smaku i literackiej świadomości uczniów; poszerzanie wiedzy o literaturze (formach, gatunkach, środkach wyrazu) oraz funkcji literatury w życiu ludzi. Sposób kierowania pracą uczniów opiera się, zdaniem Z. Urygi, na dominacji nauczyciela (np. heureka, eksplikacja); zakłada samodzielność uczniów (np. pracę pod kierunkiem, kiedy nauczyciel określa cele pracy, wskazuje materiały do analizy, formułuje instrukcje i polecenia, obserwuje działania uczniów, wspomaga ich w toku działań); innym wariantem jest analiza problemowa (tutaj nauczyciel aranżuje „sytuację problemową”) czy analiza porównawcza (dostrzeganie podobieństw i różnic między utworami).

3. **Metoda analizy wykonawczej** – prowadzi do poprzedzonego odpowiednim przygotowaniem głosowego wykonania utworu. Podejmowane czynności dydaktyczne wiążą się z analizą i interpretacją będącą poszukiwaniem w tekście sugestii do jego głosnej lektury.

4. **Metoda przekładu intersemiotycznego** – zakłada przechodzenie od tekstu literackiego do innego systemu znaków. Techniki przekładu to na przykład: rysowanie, inscenizacja, gry wykorzystujące mowę ciała, przekład fragmentów tekstu na scenariusz teatralny, radiowy, czy też gry dramatyczne.

5. **Metoda dyskusji** – punktem wyjścia w tej metodzie jest sprawa, temat, problem, który wzbudza kontrowersje i inspiruje do wymiany zdań. Uczy myślenia problemowego, wymaga wykorzystania uprzednio nabytej wiedzy, a zatem stawia na aktywizację ucznia, jego samodzielność i umiejętność uzasadniania własnego stanowiska (por. Kwiatkowska-Ratajczak: 361–363).

Aktualna Podstawa programowa nie przewiduje w edukacji wczesnoszkolnej dyskusji, jednak da się zauważyć, że w praktyce szkolnej na etapie klas I–III znalazła ona już swoje trwałe miejsce (por. Dobrowolska 2015: 223).

Alicja Baluch (1984: 15) proponuje **metodę analizy pozawerbalnej**, którą definiuje jako „poszukiwanie pozasłownych sposobów konkretyzacji utworu”. Metoda ta polega na interpretacji poezji przy pomocy rysunku, gestu, tańca, dźwięku. Dziecko wypowiada się tutaj poprzez działalność manipulacyjną, plastyczną i ruchową.

Wiesława Żuchowska (1992) do pracy nad tekstem poetyckim w edukacji wczesnoszkolnej proponuje **metodę „oswajania”**. Według niej dziecko ma kontakt z utworem literackim poprzez działanie, czyli czynność o charakterze werbalnym (dziecko podejmuje i „rozwija” grę z językiem, jaką proponuje tekst) i niewerbalnym (gdzie pozasłowne środki wyrazu, najczęściej wizualne, są próbą zmysłowego uchwycenia pojęciowej natury tekstu). Wszystkie czynności w tej metodzie oparte są na tekście, są jakoś z nim związane. To tekst wyznacza tutaj ramę i charakter działania. Działania słowne wykorzystują naturalną skłonność uczniów do tworzenia rymów, neologizmów, wyliczanek, zgadywanek. Działania pozawerbalne zaś są sposobem poruszenia wyobraźni.

Inne działania na tekście to: zabawa w teatr, drama i jej różne rodzaje (np. improwizacje, pantomima, rzeźba, stop-klatka, pomniki), nauka wiersza na pamięć czy inscenizacje. Wiele innych interesujących propozycji dotyczących pracy z wierszem można znaleźć w książce Danuty Dobrowolskiej *Metodyka edukacji polonistycznej w okresie wczesnoszkolnym* (2015).

Warunkiem skutecznej pracy nauczyciela nad tekstem w klasach I–III jest polimetodyzm, czyli wykorzystywanie na lekcjach wielu zróżnicowanych metod pracy. W Podstawie programowej (2017: 44) czytamy:

Budowanie umiejętności czytania powinno się odbywać przez codzienne czytanie przez nauczyciela fragmentów lektur oraz wspólne rozmowy o nich tak, aby każdy uczeń miał szansę na polisensoryczną eksplorację treści utworów. Taka forma pozwala uniknąć zniechęcenia do czytania, a wprost przeciwnie – zachęca, intryguje i poszerza zakres percepcji tekstu.

Podsumowanie

W zakresie odbioru tekstu literackiego na szczeblu edukacji wczesnoszkolnej proponuje się nauczycielom, aby w swojej praktyce dydaktycznej położyli szczególny nacisk na:

1) dobór zróżnicowanych gatunkowo i tematycznie tekstów literackich: opowiadań, powieści dla dzieci lub ich fragmentów, baśni, bajek, legend, mitów, w tym utworów o charakterze metaforycznym, przypowieściowym. Teksty powinny pochodzić także spoza podręcznika i być dostosowane do zainteresowań dzieci;

2) głośne czytanie uczniom tekstów literackich podczas zajęć szkolnych przez nauczyciela;

3) dowartościowanie wspólnego i indywidualnego czytania tekstów literackich poprzez takie działania, jak: organizowanie klasowych konkursów czytelniczych, współprowadzonych przez uczniów „spotkań z ulubioną lekturą” czy „biesiad literackich”, wprowadzenie w klasie zwyczaju codziennego czytania przez nauczyciela i uczniów wybranych tekstów spośród zgromadzonych w założonej biblioteczce klasowej;

4) odpowiednie przygotowanie uczniów do lektury poprzez ćwiczenia wstępne, które wywołają w nich aktywność emocjonalną/intelektualną korzystną dla odbioru tekstu;

5) formułowanie nie tylko przez nauczyciela, ale i przez uczniów pytań do tekstów literackich;

6) przygotowywanie kart pracy do tekstów literackich czytanych zarówno podczas lekcji, jak i w domu, zawierających ćwiczenia atrakcyjne dla uczniów (krzyżówki, rebusy, schematy);

7) wykonywanie takich ćwiczeń, jak: identyfikowanie konkretnych informacji dotyczących np. faktów, zdarzeń; określanie scenerii opowiadania, czasu, miejsca akcji; identyfikowanie relacji między bohaterami; rozpoznawanie przesłania tekstu; opisywanie nastroju w tekście; określanie, jak autor skonstruował zakończenie opowiadania i dlaczego może ono zaskakiwać czytelnika; charakteryzowanie bohaterów czytanych tekstów na podstawie bezpośrednich opisów oraz poprzez wydarzenia, w których biorą udział; przewidywanie zakończenia/dalszej części tekstu po przeczytaniu fragmentu; rozwijanie wątków pobocznych; tworzenie alternatywnych wersji zakończenia (mobilizuje to uczniów do uważnego czytania lub słuchania);

porównywanie informacji w tekście i określanie ich wagi; dostrzeżenie tematu lub przesłania tekstu; odkrywanie związków przyczynowo-skutkowych; analiza intencji bohaterów; funkcjonalna analiza konstrukcji językowych i środków stylistycznych w tekście; przerezagowanie fragmentu tekstu (np. zmiana narratora, przekształcanie fragmentu narracji na dialog – tak by pogłębić zrozumienie kluczowego fragmentu); uzasadnianie swojego odczytania przesłania tekstu przy pomocy argumentów wywiedzionych z tekstu; po przeczytaniu utworu literackiego nauczyciel powinien poprosić, by każdy uczeń napisał w zeszycie jednozdaniowy komentarz, ocenę, interpretację sytuacji;

8) wychodzenie poza ramy tekstu (por. *Raport z badania OBUT* 2013: 94–95).

Jak widać, praca z tekstem poetyckim nie musi być nudna. Otwiera ona ogrom możliwości przed nauczycielem. Należy tylko otworzyć się na inne, mniej konwencjonalne metody pracy, które wzbogacą lekcję.

Literatura

- Baluch A. 1984, *Poezja współczesna w szkole podstawowej*, WSiP, Warszawa.
- Dobrowolska D. 2015, *Metodyka edukacji polonistycznej w okresie wczesnoszkolnym. Podręcznik dla studentów i początkujących nauczycieli*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Kwiatkowska-Ratajczak M. 2011, *Metody*, [w:] *Innowacje i metody. W kręgu teorii i praktyki*, M. Kwiatkowska-Ratajczak (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Lenartowska K., Świętek W. 2006, *Wiersz w zintegrowanej edukacji elementarnej. Książka pedagogiczno-metodyczna dla nauczycieli klas I–III szkoły podstawowej*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń.
- Lenartowska K., Świętek W. 1982, *Praca z tekstem w klasach 1–3*, WSiP, Warszawa.
- Niebrzegowska-Bartmińska S. 2015, *Miejsce operacji tekstowych w definicji tekstu i w kształceniu polonistycznym*, [w:] *Działania na tekście w edukacji szkolnej i uniwersyteckiej*, S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, T. Piekot (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Słownik języka polskiego*, 1965, W. Doroszewski (red.), Polska Akademia Nauk, Warszawa.

- Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, S. Dubisz (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, 1994–2005, H. Zgólkowa (red.), Wydawnictwo „Kurpisz”, Poznań.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej (w tym edukacja wczesnoszkolna), 2017, załącznik nr 2 z dnia 14 lutego, <https://men.gov.pl>.
- Uryga Z. 1996, *Godziny polskiego. Z zagadnień kształcenia literackiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków.
- Raport z badania OBUT 2013*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa.
- Żuchowska W. 1992, *Oswajanie ze sztuką słowa. Początki edukacji literackiej*, WSiP, Warszawa.